

змісту та призначення. Саме це, на нашу думку, формує помилкове уявлення про місце, роль та призначення прокурора у кримінальному процесі, про несумісність прокурорського нагляду за процесуальною діяльністю органів досудового розслідування з функцією кримінального переслідування та засновані на них пропозиції про повну заміну прокурорського нагляду судовим контролем.

Виходячи з цього, вважаємо, що суперечливий зміст низки норм нового кримінально-процесуального закону дає всі підстави до продовження подальшого наукового пошуку напрямів оптимізації системи процесуальних функцій та належного їх трактування в теорії та практиці кримінального процесу.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В.Т. Маляренка, Ю.П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 944 с.
3. Сірий М. І. Реформи правоохоронних органів у Європі й Україні // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – №8(72).

УДК 343.35.(11)

Леоненко Т.Є.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА РЕЛІГІЙНОГО ФАНАТИЗМУ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЯВИЩА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена питанням визначення суспільної небезпеки релігійного фанатизму в кримінальному праві як соціально-психологічного явища, який є палким вираженням

нетерпимості сповідання певних вірувань, що за своєю суттю мають суб'єктивний характер, відрізняються щирим переконанням в абсолютній істинності принципів тієї чи іншої релігії, стійкою вірністю та здатністю пожертвувати власним життям та життям інших заради вірувань. У статті висвітлюються питання аналізу цього явища під впливом різних факторів, які мають свою правову та соціально-психологічну специфіку.

Ключові слова: релігія, релігійна злочинність, релігійний фанатизм, релігійні рухи.

Статья посвящена вопросам определения общественной опасности религиозного фанатизма в уголовном праве как социально-психологического явления, который является проявлением нетерпимости исповедования определенной веры, имеет субъективный характер, отличается искренностью убеждений в абсолютности принципов той или иной религии, стойкой преданностью и способностью пожертвовать собственной жизнью и жизнью других людей ради веры. В статье раскрываются вопросы анализа этого явления под влиянием различных факторов, которые носят свою правовую природу и социально-психологическую специфику.

Ключевые слова: религия, религиозная преступность, религиозный фанатизм, религиозные движения.

The Article is devoted the questions of decision of public danger of religious fanaticism of the social-psychological phenomenon, which is the passionate display of intolerance of creed of certain faith which has subjective character, differs sincerity of satisfied of absoluteness of principles of one or another religion, by proof loyalty that by ability to endow own life and life of other people for the sake of faith. In the article the questions of analysis of this phenomenon open up under influence of different factors which carry the legal nature and social-psychological specific.

Key words: religion, religious crime, religious fanaticism and religious movements.

Постановка проблеми. Гуманізація суспільства, пріоритет загальнолюдських цінностей, дозволяють поновити нові наукові пошуки й дослідження складних правових та соціально-духовних явищ. Особливу увагу в цьому контексті привертає вплив релігії на злочинність, а також вивчення злочинності за допомогою релігійних уявлень про добро і зло, особистість, свободу волі.

Аналіз дослідження даної проблеми. Різні аспекти даної проблеми в різний час досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Бурлак С. М., Костенко А. Лозко Г. С., Старшенбаум Г. В. та ін.

Метою даної статті є дослідження джерел літератури, в яких здійснено науково-теоретичний аналіз суспільної небезпеки релігійного фанатизму як соціально-психологічного явища у кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Вихідною, первісною формою духу є релігія, в якій дух діє відносно часу людського буття. Ядром будь-якої релігії є віровчення, яке містить відповіді на питання про сенс людської активності. Релігія – це духовний феномен, який виражає такий особистісний стан людини, який можна визначити станом самовизначення у світі, здобуття людиною самої себе. Головна сутність релігії в тому, що вона служить засобом самовизначення її у світі на основі відчуття в собі надприродного Начала і віри в можливість свого залучення до Вищої Сутності. Це положення, на нашу думку, є основою розвитку в людині релігійної і правової свідомості. Тому що самовизначення людини може бути пов'язане не лише з релігією, віросповіданням, а і з формуванням у неї нормального, розумного мислення, свідомості та моральності, тобто, у людини розвивається логічна оцінка добра і зла, що може свідчити про правосвідомість особистості. Таким чином, релігія може впливати на правосвідомість людини, а це ще раз підтверджує, що релігія може впливати на злочинність. Таким чином, злочинність існує і на релігійному, і на правовому рівні, що потребує вивчення багатьох питань, пов'язаних із цією проблемою.

Релігія – складний соціальний феномен, який може бути і є потужним бар'єром, що стоїть на шляху виникнення та розповсюдження соціального зла та злочинності, але, разом з цим, релігія може виступати не лише як позитивне явище. В деяких випадках у конкретних життєвих ситуаціях в яких опиняються люди і які впливають на їх свідомість, почуття, волю, особа приймає рішення про вчинення злочину. На таке рішення може вплинути конкретна криміногенна ситуація, яка впливає на свідомість особи та її рішення про вчинення злочину (проблемні ситуації, конфліктні ситуації та ін.). Це може бути пов'язано, наприклад, з тим, що особа може сприймати релігію як пріоритетну цінність над іншими. Але вчинення злочину можливе лише у випадку сприйняття особистістю своєї природи як божественної з викривленим уявленням про поняття «духовного» та з неправильною оцінкою цінностей. Якщо в уявленні особи релігія претендує на абсолютну істину, вона стає або високоморальною особистістю, або злочинцем. У даному випадку особливо небезпечним проявом є релігійний фанатизм як пристрасне вираження нетерпимості сповідання певних вірувань, які за своєю суттю мають суб'єктивний характер, відрізняються щирим переконанням в абсолютній істинності принципів тієї чи іншої релігії, стійкою вірністю й здатністю пожертвувати власним життям та життям інших заради вірувань. Релігійно-фанатичні прояви можуть існувати в будь-якій релігії або конфесії. Релігійний фанатизм кожного окремого віруючого формується під впливом різних факторів та проходить ряд етапів, причому на кожному з них зовнішні прояви мають свою специфіку. Зовнішні умови, як правило, не народжують самих мотивів фанатичної поведінки віруючого. Для цього вони повинні пройти через його свідомість, віру, психіку.

Релігійний фанатизм не народжується під час того, як індивід приймає рішення діяти певним чином, захищаючи свої вірування протиправними та антигромадськими засобами, він народжується в період розвитку особистості віруючого, формування його потреб, мотивацій, стереотипів мислення та поведінки, пам'яті, знань і уявлень. Таким чином, релігійний

фанатизм – явище соціально-психологічне. Фанатизм завжди поділяє світ і людство на дві частини, на два ворожих табори. Фанатизм не дозволяє існувати різноманітним ідеям та світоглядам, для нього не існує багатоманітного світу. Все, що відрізняється від мислення фанатика, – вороже. Ворожі сили уніфікуються, стають єдиним ворогом – це страшне спрощення полегшує боротьбу для фанатика. В таких випадках неможливий простий соціально-правовий вплив на таких осіб, повинна бути розроблена спеціальна програма, яка буде впливати на свідомість осіб, схильних до релігійного фанатизму. Психологія фанатика-одинака відрізняється від психології фанатика – члена тоталітарної секти. Це пов'язано з тим, що таке середовище стає криміногенним фактором, коли окремі особи або групи осіб на ґрунті релігійності утворюють власну антисоціальну та кримінальну релігійну культуру. Суспільно небезпечними наслідками таких перетворень є виникнення релігійної злочинності, тобто злочинів, що вчиняються в процесі або у зв'язку з віросповіданням. У цьому випадку, релігійна злочинність – це загальносоціальне, суспільно небезпечне явище, підставою якого є протиріччя громадського буття з релігією та духовною свідомістю, що проявляється в сукупності однорідних злочинів, які вчиняються в цій сфері. В даному випадку, увага повинна приділятися такому явищу, як кримінальна субкультура, де мається на увазі особлива сфера культури, цілісне суверенне утворення всередині пануючої культури, яке відрізняється власним цілісним ладом, звичаями, нормами. Представники або так звані носії субкультури зацікавлені в тому, щоб зберегти власні закони, за якими вони живуть, і протиставити їх пануючій культурі, яку вони сприймають як «чужу». Хоча в даний час збереження виключно власних законів, протиставлення їх загальній культурі не простежується [1, с. 12]. В сучасному світі прикладом такої субкультури можна вважати релігійні секти. Ці культові об'єднання нерідко називаються авторитарними, на чолі сект звичайно стоять харизматичні лідери, які уявляють себе пророками або навіть божествами. В багатьох сектах панують однодумність, найсуворіша дисципліна, дух вільного

суспільства тут часто втрачений. Проте, незважаючи на жорсткі заходи, які застосовуються до adeptів «нових релігій», багаторічна робота з культовими об'єднаннями не дала відчутних результатів. Навпаки, вона нерідко викликає ефект бумеранга: прихильники ексцентричних вірувань стають жертвами, мучениками, страждальниками. Догматичність релігії підтримується й закріплюється церквою, яка вимагає від віруючих суворого підпорядкування її канонам. Релігійний культ, у свою чергу, виробляє у віруючих певні стереотипи свідомості й поведінки. У будь-яких суспільно-економічних формаціях релігія стає важливим засобом освячення існуючих соціальних порядків. З цією метою вона активно використовується державою, панівними верствами. В класових суспільствах релігія є не лише важливою складовою духовної культури, а й може стати її домінантою. У такому разі в системі цінностей духовної культури релігійні цінності посідають провідні, головні позиції, і це накладає відбиток на всю культуру й суспільну свідомість у цілому (філософію, мистецтво, мораль).

Психологічні теорії злочину, так само, як і біологічні, пов'язують злочинні схильності з певним типом особистості. Психологічні теорії злочину, що виводяться з учення Фрейда [7, с. 20] або інших психологічних концепцій, у кращому випадку можуть пояснити лише деякі аспекти злочинів [2, с. 24]. Існує безліч різних видів злочинів, і припущення, що ті, хто їх вчиняє, мають специфічно схожі психологічні характеристики, здається неправдоподібним. Навіть якщо ми обмежимося характеристикою злочинів, що вчиняються на релігійному ґрунті, то виявиться безліч різних обставин. Деякі такі злочини вчиняються індивідами, інші – організованими групами. Навряд чи психологічний склад злочинця-«одинака» такий самий, як у членів міцно згурпованої банди. Навіть якщо психологічні відмінності можна було б пов'язати з різними формами злочинності, то і тоді важко пояснити, яким чином такий зв'язок може виникати [4, с. 41]. Може бути і так, що на першому місці стоїть не схильність до кримінальної поведінки, а участь у групі,

для якої кримінальні дії є нормою і яка впливає на установки та світогляд індивіда.

Почуття віруючої особистості відрізняються від почуттів невіруючої. Характер цього відмежування визначається специфікою того, як і в що людина вірить. Проблема в даному випадку полягає в тому, що мотивація сектантів-фанатиків набагато стійкіша, ніж у звичайних злочинців. Джерела та стимули правопорушень у сфері віросповідання можуть мати декілька напрямків. Це може бути особистісний мотив, але це можуть бути й стратегічні, глибинні, а за наслідками – кримінальні особливості деструктивних культів.

Злочини у сфері віросповідання є однією з форм «злочинів ненависті» (Hate crime). Це поняття вперше з'явилося у 1985 році, коли Джон Конірс, Барбара Кенелі та Маріо Б'яджи опублікували «Hate Crime Statistics Act» [9, с. 38].

У чинному вітчизняному кримінальному законодавстві під «злочинами ненависті» розуміють умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. При цьому особливо кваліфікуючими ознаками є вчинення таких дій, якщо вони поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також їх вчинення службовою особою; вчинення їх групою осіб або якщо такі дії спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

При вчиненні таких злочинів треба враховувати мотив вчинення злочину. Вивчення мотивів дозволяє розглядати імпульсивні й вольові дії в межах єдиного процесу злочинної діяльності [5, с. 16].

Релігійний мотив – це намір особи, спрямований на вчинення злочину обумовлений його релігійними або антирелігійними переконаннями. Саме такі переконання і

визначаються суспільнонебезпечними. На сьогоднішній день серед таких мотивів визнається «релігійна ненависть» та «релігійна ворожнеча». Цей мотив визначає ставлення щодо потерпілої особи. В даному випадку немає значення, як сприймається потерпілий: як індивідуальність або як представник релігійної конфесії чи релігійного об'єднання.

Виникнення та реалізація мотивів злочинної діяльності значною мірою залежить від того, вчинений злочин поодиночці чи групою [6, с. 7].

Під впливом групової психології значно знижується питома вага суто особистісних мотивів (помста, озлоблення), а особистісне прийняття групових норм і оцінок обумовлює добровільність підпорядкування суб'єкта груповим вимогам. Це підтверджується різким зменшенням числа випадків вчинення злочину (за груповими мотивами) під впливом примусу [8, с. 18].

Релігійну групу характеризують ті ж елементи, що й групу звичайну. Її особливістю є хіба що те, що члени такої групи спільно реалізують мету релігійного характеру і керуються у своїй поведінці релігійними нормами. Варто було б також додати, що релігійна група вирізняється почуттям віри, яка визнається спільно, та почуттям ідентичності. Цілі, які ставляться релігійною групою, стосуються принципів відносин людина – Бог і всіх інших відносин у зв'язку з цим як центральними (Т. Witkowski, 1994). Релігійні групи звичайно постають внаслідок особистісного впливу та діяльності осіб з харизматичними рисами, тобто релігійних лідерів. Специфіка лідерства в релігійній групі полягає, на думку деяких авторів, у тому, що воно має ознаки сакральності, і релігійний лідер може застосовувати щодо своїх членів надприродне навіювання. Релігійний лідер відзначається, як і кожний груповий лідер, безпосереднім інтересом до групи, до справ її членів, готовністю надавати допомогу у кожній потребі, давати поради.

Релігійні фанатичні групи, як і будь-які інші, характеризуються багатоаспектністю явищ, що дає підстави для їх класифікації за різними критеріями. Отже, якщо прийняти критерій величини (кількість членів у групі), то можна говорити

про малі й великі групи. Якщо критерієм є належність, то виділяються групи належності і групи референтні.

Малі релігійні групи фанатиків об'єднують до кількадесяти осіб (25 – 30) і характеризуються безпосередніми інтерперсональними контактами (наприклад, група прислужників). Великі групи звичайно об'єднують більше членів (кількасот), а процес взаємної комунікації вимагає посередників (парафіяльна група).

«Нові релігійні групи» або «Нові релігійні рухи» (секти) – це громада, яка відокремилась від материнської конфесії, група, що відірвалась від кореня релігії.

Якщо розвиток релігійних груп вважається позитивним або навіть бажаним із соціального погляду явищем, то розвиток сект (нових релігійних груп) – явище, якому належить протидіяти. Критерієм оцінки правильності чи неправильності релігійного об'єднання, як пише А. Magyniarczyk, повинна бути зріла людська особистість, до якої об'єднання повинно апелювати.

Натомість нові релігійні рухи (секти) використовують змісти, засоби й методи, ворожі не тільки християнству, але й людству взагалі. Багато з них має виразно патологічний характер, викликає у членів груп симптоми, що породжують зрозумілу заклопотаність близьких та оточення. Участь у таких групах призводить до духовної кризи, дезінтеграції особистості людей, залучених до цих рухів, розбиває сім'ї. Крім цього, участь у релігійних сектах може бути мотивом до вчинення злочину на релігійному ґрунті.

До числа найбільш частих варіантів тоталітарних сект фанатиків можна віднести:

1. Спеціально створену для вчинення злочинів (попередня змова, організованість, стійкість, мета злочинної діяльності);

2. Релігійне об'єднання (група, незареєстрована в законному порядку, група, що має замаскований кримінальний напрямок).

Правильний та своєчасний аналіз ознак злочину діяльності тоталітарної секти дозволяє встановити та виявити їх адептів.

Параметри, що характеризують тоталітарну секту як злочинну, можна виявити за наступними ознаками:

1. Насильницький характер заходів, що здійснюються стосовно рядових сектантів;
2. Жорстокість та використання будь-яких засобів для досягнення поставленої мети;
3. Високий рівень технічної оснащеності та озброєності;
4. Наявність значних матеріальних благ та грошей;
5. Дотримання визначеної ієрархії та норм поведінки;
6. Створення структурних органів для зовнішньої та внутрішньої безпеки;
7. Конспірація;
8. Наявність зв'язків за межами держави.

Суспільна небезпека існування таких сект полягає ще й у тому, що, крім злочинів на релігійному ґрунті, вони провокують вчинення й інших злочинів, які вчиняються для підтримання діяльності секти (крадіжки, шахрайство тощо).

Для новачків секта маскується й приймається ними як дружня організація, яка активно намагається допомогти їм у саморозвитку та в проблемах, які виникають у людей. Секта намагається увійти у сферу життя новачка та контролювати його. Частіше всього, така людина навіть не здогадується, що починає сектантський шлях, вона вважає, що є членом гуртка, що вивчає Біблію, або членом літературної (музичної) групи.

Незважаючи на різноманітність тоталітарних сект, їх внутрішні правила подібні. Члени секти підпорядковуються жорсткій дисципліні з впливом на свідомість, існують ієрархія підпорядкування, єдина мета.

Антигромадська діяльність тоталітарної секти може вчинятися і стосовно її учасників, і щодо будь-якої особи.

Враховуючи те, що будь-яка особистість виступає як динамічна, відносно стійка система інтелектуальних, соціально-культурних і морально-вольових якостей людини, які виражені в індивідуальних особливостях її свідомості і діяльності, вплив на

її психіку є індивідуальним [3, с. 35]. Такий вплив може носити як позитивний, так і негативний характер. Тому протидія незаконній діяльності релігійних сект є одним із завдань не лише правоохоронних органів, а й суспільства у цілому. Треба чітко усвідомлювати, що для того, аби не стати «живою зброєю» релігійних сект, необхідно пам'ятати, що головна ознака особистості – воля, спрямована на реалізацію свідомо обраного сенсу власного життя.

Література:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М., 1980. – 345 с.
2. Бочелюк В.Й., Денисова Т.А. Кримінально-виконавча психологія. – К.: Істина, 2008. – 327 с.
3. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельность. – М.: Наука, 1988. – С. 128–141.
4. Немов Р.С. Психология. В 2 кн. – Кн. 1. Общие основы психологии. – М., 1994. – 455 с.
5. Общая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1986. – 430 с.
6. Узнадзе Д.Н. Общая психология. – Тбилиси, 1964. – 636 с.
7. Фрейд З. Теория бессознательного. – М.: Наука, 1980. – 346 с.
8. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. В 2-х томах. – М., 1986.
9. Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб., 1997. – 332 с.

УДК 316.723:343.23

Попович О. В.,
асистент кафедри кримінально-правових дисциплін
Чернівецького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ НА КРИМІНАЛІЗАЦІЮ ОСОБИ

Стаття присвячена розкриттю «соціального обличчя» людини, яка скоїла злочин і виступає продуктом взаємодії соціально-культурних і психо-біологічних сил, що формуються